

Պատերազմի մասնակից կամավորների արժեհամակարգի և հաղթահարող և ինքնավերահսկող վարքի ռազմավարության սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները

*Հայկ Ավագիմյան
Լիլիթ Մտեփանյան*

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.1-449>

Հանգուցային բառեր. *մարտական սթրես, քոփինգ ռազմավարություն, մարտական իրադրություն, արժեքներ, պատերազմ, կյանքի նպատակ, խնդիրների լուծում*

Մարտական գործողությունների մասնակիցների հաղթահարող վարքի ուսումնասիրության խնդիրը արդիական է՝ 2020 թ. պատերազմից հետո Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծված իրադրությամբ և Արցախի հանրապետությունում մինչ օրս պարբերաբար շարունակվող մարտական բախումներով պայմանավորված: Մարտական գործողություններին մասնակցությունը երկարատև ազդեցություն է գործում մարդու հոգեհուզական վիճակի վրա, դժվարությունները հաղթահարելու, առօրյա կյանքի պայմաններին նորից հարմարվելու, սթրեսում դրսևորվող հակազդման նրա ընդունակության վրա:

Պատերազմը մարդկային համակեցության արտակարգ եղանակ է: Անսպասելիորեն ներխուժելով մարդականց առօրյա կյանք՝ այն իր հետ բերում է մահ, ցավ, զանգվածային ավերածություններ, վիշտ և տառապանքներ, խաթարում է անձի սովորական կենսակերպը և առօրյա վարքի ձևերը, վերափոխում է նրա մոտիվացիոն, արժեքային և բարոյական-իմաստային ոլորտը, սեղմում է ժամանակային հեռանկարը մինչև ակտուալության կետ, արգելափակում է դուրիանստ կյանքի նպատակները, նեղացնում է դրական հուզական դրսևորումների ոլորտը, փոխում է անձնային և սոցիալական նույնակալությունը:

Պատերազմը ձևավորում է անձի հատուկ տեսակ, հոգեբանության հատուկ տեսակ, որը կարելի է սահմանել որպես մարտական գործողությունների մասնակցի հոգեբանություն: Բազմաթիվ գրկանքների ենթարկվելը, տարբեր տեսակի վտանգների կամ դրա վրա հասնելու սպասումը, անձնական ազատության կորուստը և վարքի հարկադրված բնույթը,– պատերազմի և մարտի այդ բոլոր գործոններն ազդում են մարտիկի հոգեկանի վրա: Մշտապես ու անդադար գործելով՝ դրանք աստիճանաբար վերափոխում են մարտիկի հակազդման բնույթը շրջապատող աշխարհին, առաջացնում են նոր

հակազդումներ, ստեղծում են մի շարք պայմանական ռեֆլեքսներ, մի խոսքով, ձևավորում են փոփոխությունների շարք, որոնք վերջին հաշվով ներկայացնում են ձևափոխված հոգեկանի պատկերը, որը բնորոշ է մարտիկին՝ հասարակ մարդու համեմատությամբ [1, 160]:

Ձևավորվելով և առավել ցայտուն դրսևորվելով պատերազմի ընթացքում՝ այդ հոգեբանությունը շարունակում է իր գոյությունը նաև նրա ավարտից հետո՝ թողնելով իրեն բնորոշ դրոշմը հասարակության կյանքի վրա ընդհանուր առմամբ: Մարդու զգացմունքները և վարքը վտանգի պահին օժտված են նշանակալից առանձնահատկություններով առօրյա կյանքի իրադրություններում դրսևորվող հույզերի և գործողությունների համեմատությամբ և կարող են բացահայտել նրա անձի հատկությունները լիովին անսպասելի կողմից:

Մարդ-մարտիկի գործունեությունը պատերազմի ընթացքում կրում է հատուկ բնույթ: Այն ընթանում է քրոնիկ վտանգի պայմաններում, այսինքն՝ առողջություն կամ կյանք կորցնելու մշտական վտանգի տակ, իսկ մյուս կողմից, ոչ միայն իր նմանների անպատիժ ոչնչացման պայմաններում, քանի որ նրանք թշնամի են, այլև դա կատարելու ուղղակի անհրաժեշտության և խրախուսվող ցանկությամբ հանուն սեփական ժողովրդի ընդհանուր բարեկեցության, նաև սեփական ինքնապահպանման նպատակով զինված պայքարի պայմաններում [1, 159-160]:

Ըստ էության, մարտական գործողությունների մասնակցի դերում հայտնված մարդու հոգեբանության բոլոր հիմնական, բազիսային տարրերը ձևավորվում են դեռևս խաղաղ շրջանում, իսկ պատերազմը միայն բացահայտում է դրանք առավելագույն որոշակիությամբ, շեշտադրում է այս կամ այն հատկանիշները, որոնք կապված են ռազմական ժամանակի պայմանների հետ: Դրա հետ միասին, այդ պայմանների յուրահատկությունը կյանքի է կոչում նոր հատկանիշներ, որոնք չեն կարող առաջանալ խաղաղ պայմաններում, իսկ ռազմական ժամանակաշրջանում ձևավորվում են բավականին կարճ հատվածում:

Մարտական գործողությունների մասնակիցների մեծամասնությունն ունենում է խնդիրներ՝ կապված սոցիալական կյանքին հարմարվելու հետ, և հոգեբանական վերականգնման կարիք ունեն, ինչի հետ կապված մեծանում է նրանց հաղթահարող և ինքնավերհսկող վարքի և նրանց կողմից որոշակի ռազմավարությունների նախընտրության գործոնների ուսումնասիրության կարևորությունը:

«Coping» հասկացությունը առաջացել է անգլերեն «to cope with something» («հաղթահարել ինչ-որ բան, նախևառաջ դժվարություններ») բառակապակցությունից, երբեմն այդ հասկացությունը գիտակցվում է որպես

հոգեբանական հաղթահարում, ադապտիվ վարք, հաղթահարող և ինքնավերահսկող վարք: Վարքի քոփինգ ռազմավարության էության ընկալման մեջ մեծ ներդրում մտցրին արտակարգ, այդ թվում նաև մարտական սթրեսին մարդու հակազդեցության եղանակների ուսումնասիրությունները: Տարբեր պատերազմների վետերանների սոցիալական և հոգեբանական դեադապտացիայի բազմաթիվ դեպքերը հիմք հանդիսացան դրանց ակտիվ ուսումնասիրության և հոգեբանական օգնության կազմակերպման համար:

Քանի որ մարդու հաղթահարող վարքը սոցիալական վարք է [2] և միաժամանակ նրա անձի դրսևորում է, ապա մարդու կողմից յուրացված արժեքները, որոնք անհրաժեշտ կամ ցանկալի վիճակի «պատշաճ մոդելի» ընդհանրացված պատկեր են [4], խթանում են անձի ակտիվությունը տվյալ մոդելների առարկայական մարմնավորման, ընդունակ են պայմանավորել հաղթահարման այս կամ այն ռազմավարությունների նախընտրությունը:

Մարտական իրադրության առանձնահատկությունը նշանակալիորեն պայմանավորում է որոշակի արժեքների ձևավորումն ու ամրապնդումը, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ մարտական գործողությունների վետերանները տարբերվում են այն մարդկանցից, որոնք չեն մասնակցել մարտական գործողություններին, յուրահատուկ արժեքներով, որոնք կանխորոշում են վարքի ընդհանուր ուղղվածությունը իրադրությունների լայն շրջանակում, այդ թվում՝ սթրեսային:

Դժվար իրադրությունների հաղթահարումը կենսագործունեության փոփոխվող պայմաններին մարդու հարմարման գործընթաց է: Քոփինգ ռազմավարությունների ընտրությունը կանխորոշվում է դժվար իրադրությունների սուբյեկտիվ գնահատականով [3] և մարդու մշակութային պատկանելությամբ [6]:

Նրա իմացությունը, թե որ արժեքային կողմնորոշումներն են գերակա վետերանների համար և որ արժեքներն են կապված հաղթահարող ու ինքնավերահսկող վարքի այս կամ այն ռազմավարությունների հետ, թույլ է տալիս կառուցել վետերանների հոգեբանական և սոցիալական աջակցության ռազմավարությունը կյանքի դժվար իրադրություններում և հարմարեցնել նրանց հետ աշխատանքի մեթոդիկաները նրանց համար առավել բնորոշ վարքի մոդելների հետ:

Այդ կապակցությամբ արդիական է մարտական գործողությունների մասնակիցների քոփինգ ռազմավարության առանձնահատկությունների հետազոտությունը:

Մեր հետազոտության նպատակն է մարտական գործողությունների մասնակիցների վարքի քոփինգ ռազմավարության ուսումնասիրությունը նրանց արժեհամակարգի համատեքստում:

Հետազոտության ընտրակազմի մեջ ընդգրկված էին մարտական գործողությունների 35-50 տարեկան 57 մասնակիցներ՝ կամավորության սկզբունքով՝ փորձարարական խումբ (ՓԽ), նաև մարտական գործողություններին չմասնակցած 50 անձ՝ ստուգիչ խումբ (ՄԽ):

Հետազոտության մեթոդիկաներն են.

1. Դ. Ա. Լեոնտի «Կենսաիմաստային կողմնորոշումներ» թեստը [4], որն ընդգրկում է «Կյանքի նպատակներ» (Նպատակներ), «Կյանքի հուզական հազեցվածություն» (Գործընթաց), «Արդյունավետություն» (Արդյունք), «Ես-ի լոկուս վերահսկողություն» (Ես-ԼՎ), «Կյանքի լոկուս վերահսկողություն» (Կ-ԼՎ), «Կյանքի ընդհանուր իմաստավորվածություն» (ԿԸԻ) բաղադրիչները:

2. Ս. Նորմանի, Դ. Ֆ. Էնդլերի, Դ. Ա. Ջեյմսի, Մ. Ի. Պարքերի «Քոփինգ վարքը սթրեսային իրադրություններում CISS» մեթոդիկայի Ս. Ա. Կրյուկովայի կողմից ադապտացված տարբերակը, որը չափում է հաղթահարող և ինքնավերահսկող վարքի երեք հիմնական ռազմավարություններ՝ խնդրին լուծման կողմնորոշված քոփինգ (ԽԼԿՔ), հուզականորեն կողմնորոշված քոփինգ (ՀԿՔ), խուսափման կողմնորոշված քոփինգ (ԽԿՔ), որն ընդգրկում է շեղման (Շ) և սոցիալական շեղման (ՄՇ) ենթասանդղակներ:

3. Տվյալների վիճակագրական մշակման համար կիրառվել են նկարագրական վիճակագրության միջոցները և Սպիրմենի համահարաբերակցային վերլուծությունը:

Արդյունքներ. Երկու ընտրանքներում էլ «Կենսաիմաստային կողմնորոշման» սանդղակները ուղղակիորեն կապված են խնդրի լուծմանը կողմնորոշված քոփինգի (ԽԼՔԿ) հետ: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ խնդրի լուծմանը կողմնորոշված քոփինգը պատերազմի մասնակիցների (ՓԽ) մոտ ավելի նշանակալից կապի մեջ է գտնվում «Կյանքի նպատակներ» (Նպատակներ), «Ես-ի լոկուս վերահսկողություն» (Ես-ԼՎ) և «Կյանքի ընդհանուր իմաստավորվածություն» (ԿԸԻ) ինտեգրալային ցուցանիշի հետ, քան պատերազմին չմասնակցածների հետ:

Պատերազմի մասնակիցների և չմասնակցածների ընտրանքներում «Կենսաիմաստային կողմնորոշման» սանդղակները հակադարձ համեմատական են հուզականորեն կողմնորոշված քոփինգի (ՀԿՔ) հետ: Հակադարձ համեմատական նշանակալից կապեր են արձանագրվել պատերազմի մասնակիցների մոտ «Կյանքի նպատակներ» (Նպատակներ), «Կյանքի հուզական հազեցվածություն» (Գործընթաց), «Կյանքի լոկուս վերահսկողություն» (Կ-ԼՎ), «Կյանքի ընդհանուր իմաստավորվածություն» (ԿԸԻ) բաղադրիչների հետ, իսկ պատերազմին չմասնակցածների մոտ՝ «Կենսաիմաստային կողմնորոշման» մեթոդիկայի բոլոր սանդղակներով: Խուսափման կողմնորոշված քոփինգի հետ «Կենսաիմաստային կողմնորոշման» թեստի սանդղակների հետ կապ է հաստատվել միայն «Ես-ի լոկուս վերահսկողություն»

(Ես-ԼՎ) հետ պատերազմի մասնակիցների մոտ: Երկու ընտրանքներում էլ չկա կապ շեղման (Շ) ենթասանդղակի հետ: Սոցիալական շեղման (ՄՇ) ենթասանդղակի հետ հակադարձ համեմատական կապ գոյություն ունի «Ես-ի լոկուս վերահսկողություն» (Ես-ԼՎ) և «Կյանքի ընդհանուր իմաստավորվածություն» (ԿԸԻ) սանդղակների հետ պատերազմի մասնակիցների մոտ (ՓԽ) (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Քոփինգ ռազմավարությունների կապը անձի արժեքմաստային կողմնորոշումների հետ ընտրանքներում (ըստ Սպիրմենի)

Չափորոշիչներ	ԽԼԿՔ		ՇԿՔ		ԽԿՔ					
					Ընդհանուր միավոր		Շ		ՄՇ	
	ՓԽ	ՍԽ	ՓԽ	ՍԽ	ՓԽ	ՍԽ	ՓԽ	ՍԽ	ՓԽ	ՍԽ
Նպատակներ	0,45	0,31	-0,3	-0,29	0,07	0,01	-0,03	-0,02	0,15	0,03
Գործընթաց	0,12	0,42	-0,28	-0,25	0,04	0,09	-0,12	0,06	0,14	0,11
Արդյունք	0,33	0,34	-0,36	-0,27	0,02	0,1	-0,06	0,07	0,06	0,08
Ես-ԼՎ	0,37	0,16	-0,18	-0,28	-0,2	0,04	0,05	-0,02	0,3	0,05
Կ-ԼՎ	0,11	0,26	-0,27	-0,19	0,07	-0,03	0,01	-0,04	0,14	0,03
ԿԸԻ	0,36	0,25	-0,29	-0,24	-0,08	0,05	-0,07	-0,02	0,23	0,05

Կյանքի իմաստավորվածության և քոփինգների կապերը վկայում են այն մասին, որ պատկերը գրեթե նույնական է, սակայն պատերազմի մասնակիցների մոտ՝ ի տարբերություն չմասնակցածների, որքան բարձր է կյանքի իմաստավորվածությունը, այնքան ավելի հաճախ է կիրառվում խնդրի լուծմանը կողմնորոշված քոփինգը և ավելի հազվադեպ՝ հուզականորեն կողմնորոշված քոփինգը: Նշանակալից են նաև սոցիալական շեղման (ՄՇ) ենթասանդղակի ուղիղ համեմատական կապը պատերազմի մասնակիցների մոտ «Կյանքի ընդհանուր իմաստավորվածություն» (ԿԸԻ) սանդղակի հետ, ինչը վկայում է, որ պատերազմի մասնակիցներն աշխատում են ավելի շատ շփվել մարդկանց հետ, հատկապես պատերազմի մասնակիցների, հաղորդակցվել նրանց հետ, որ հաղթահարեն սթրեսային իրադրությունները: Եվ վկայում է սոցիալական հանրության նշանակալից դերի մասին սթրեսի և դժվար իրադրությունների հաղթահարման մեջ՝ ի տարբերություն 44-օրյա պատերազմին չմասնակցած մարդկանց:

Ստացված տվյալները կարելի է ամփոփել հետևյալ եզրակացություններում.

1. Պատերազմի մասնակիցների մոտ խնդրի լուծման կողմնորոշված քոփինգը՝ ակտիվ վարքային ռազմավարությունը, երբ նրանք փորձում են

իրենց ունեցած անձնային բոլոր հնարավոր պաշարներն օգտագործել խնդրի արդյունավետ լուծման ընթացքում, վկայում են ապագայի՝ կյանքում ունեցած նպատակների հետ կապված ավելի սերտ կապի մասին, որոնք կյանքին հաղորդում են իմաստ, ուղղվածություն և ժամանակային հեռանկար: Դրա հետ միասին նրանց մոտ դա համապատասխանում է ուժեղ անձնավորության՝ սեփական անձի մասին պատկերացմանը, որն օժտված է բավականին ազատությամբ սեփական կյանքը իր նպատակներին և խնդիրներին ու նրա իմաստի վերաբերյալ պատկերացումներին համապատասխան կառուցելու համար: Պատերազմի մասնակիցները որոշումների ընդունման մեջ քիչ են առաջնորդվում հույզերով, սակայն միևնույն ժամանակ բավարարված չեն իրենց ապրած կյանքով: Աշխատում են ավելի շատ շփվել մարդկանց հետ, հատկապես պատերազմի մասնակիցների, հաղորդակցվել նրանց հետ, որ հաղթահարեն սթրեսային իրադրությունները և օգտագործեն սոցիալական գործունեությունը:

2. Պատերազմին չմասնակցածների համար ավելի կարևոր է կյանքի հուզական հագեցվածությունը: Կյանքի իմաստն ըմբռնում են որպես հետաքրքիր, հուզականորեն հագեցած և իմաստալից. կա այն համոզմունքը, որ իրենք կարող են վերահսկել սեփական կյանքը ու ազատ որոշումներ կայացնել: Իրադրության հաղթահարման համար ընդունված որոշումների դեպքում նրանք ունեն ինքնիրացման գործընթացի բավարարման միտում:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.1-449>

Գրականություն

1. Дрейлинг Р. Военная психология как наука // Душа армии. Русская военная эмиграция о морально-психологических основах российской вооруженной силы. Москва, 1997.
2. Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения в разные периоды жизни: монография. Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. - 380 с.
3. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / Р. Лазарус // Эмоциональный стресс. Медицина, 1970.
4. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). Москва: Смысл, 1992. - 16 с.
5. Холодная М. А. Структура стратегий совладания в юношеском возрасте: к проблеме валидности опросника «Юношеская копинг-шкала» / М. А. Холодная, О. Г. Берестнева, Е. А. Муратова // Вопросы психологии. 2007. № 5. С. 143-156.
6. Lazarus R. S. Cognitive theories of stress and the issue of circularity / R. S. Lazarus, S. Folkman // Dynamics of stress: physiological, psychological and social perspectives / Ed. by M. N. Appley, R. Trumbull. [S. l.], 1984, pp. 63-79.

Социально-психологические особенности аксиологической системы добровольцев-участников войны и стратегии совладания и самоконтроля их поведения

*Айк Авагимян
Лилит Степанян*

Резюме

Ключевые слова: боевой стресс, копинг-стратегия, боевая ситуация, ценности, война, цель жизни, решение проблем

В настоящее время проблема психического здоровья участников локальных войн (комбатантов) относится к ряду социально значимых для здравоохранения. Ее научно-практическая актуальность заключается в необходимости усовершенствования системы психологической помощи участникам локальных войн с целью их адаптации в послевоенный период. Если абстрагироваться от политических аспектов, при рассмотрении вопроса о психологических последствиях войн, то по данным исследований видно, что воздействие на психику человека во время боевых действий и, особенно, в период послевоенной адаптации в этих случаях сходно. Об этом свидетельствуют близкий возраст воевавших, быстрый и контрастный переход от боевой обстановки к мирной жизни и особенно отношение окружающих к участникам боевых действий. В статье описаны социально-психологические особенности аксиологической системы и копинг-стратегий участников боевых действий. Их психология, которая сформировалась и ярко проявилась во время войны, выражается и после ее окончания, оставляя свой характерный след в жизни общества в целом. Чувства и поведение человека в момент опасности имеют свою специфику по сравнению с эмоциями и действиями, которые проявляются в бытовых жизненных ситуациях, и могут раскрыть особенности данной личности с совершенно неожиданной стороны. Специфика боевой обстановки существенно обуславливает формирование и закрепление тех или иных ценностей, что позволяет предположить, что ветераны боевых действий отличаются от людей, не участвовавших в боевых событиях, уникальной аксиологической системой, которая определяет общую направленность поведения в широком диапазоне ситуаций, в том числе стрессовых. Нами было выявлено, что участникам боевых действий свойственны проблемно-ориентированный копинг и активная поведенческая стратегия, при которой они стараются использовать все возможные личностные ресурсы для эффективного решения проблем. Это свидетельствует о более тесной связи с намеченными на будущее целями, которые придают жизни смысл, направленность и хронологическую перспективу.

Socio-Psychological Features of the Value System of Volunteers Participating in the War and Strategies for Coping and Self-Control of Behavior

Hayk Avagimyan

Lilit Stepanyan

Summary

Key words: *combat stress, coping strategy, combat situation, values, war, life purpose, problem solving*

Currently, the problem of mental health of participants in local wars (combatants) is one of the socially significant issues for health care. Its scientific and practical relevance lies in the need to improve the system of psychological assistance to participants in local wars for their adaptation in the post-war period. When examining the psychological effects of war, if we set aside political considerations, it is evident from research data that the impact on the human psyche during hostilities and, particularly, during the time of post-war adaptation, is similar in various situations. This is demonstrated by the same age groups of the fighters, the swift and striking transition from the battlefield to civilian life, and most importantly, the attitude of people toward combatants. The article describes the socio-psychological features of the value system and coping strategies of combatants. Formed and more clearly manifested during the war, their psychology changes after its end, leaving its characteristic mark on the life of society as a whole. The feelings and behavior of a person in a moment of danger demonstrate their specificity in comparison with the emotions and actions of everyday life situations, revealing the characteristics of one's personality from a completely unexpected side. The specificity of the combat situation significantly determines the formation and consolidation of certain values, suggesting that combat veterans differ from people who did not participate in hostilities by a particular system of values that discover the general direction of behavior in a wide range of situations, including stressful ones. It was revealed that combatants are characterized by problem-oriented coping, active behavioral strategy in which they try to use all possible personal resources to effectively solve problems. The latter indicates a closer connection with future life goals that enrich life with meaning, guidance, and chronological perspective.

Ներկայացվել է 02.04..2023 թ.

Գրախոսվել է 14.04.2023 թ.

Ընդունվել է տպագրության 25.05.2023 թ.